

דמוקרטיה או מרד: על עבודת משמעות וכינונו של משבר

אורי שורץ*

תקציר. מה הופך הצעות חוק העוסקות בסוגיות אפרוריות כהליכי מינוי שופטים למשבר משטרי ולעילה למחאה חסרת תקדים ולערעור הלגיטימציה של השלטון? הפיכת הצעות החקיקה של הממשלה לאירוע דרמטי, שבר ברצף הזמן, איננה טריוויאלית. היא תוצר של שלושה מהלכי עבודת משמעות מצד המוחים: זיהוי בין החוקים הקונקרטיים לערך המופשט הקדוש "דמוקרטיה"; המשגת הדמוקרטיה כמצב בינרי והצעות הממשלה כחציית הגבול שבין דמוקרטיה לדיקטטורה; וזיהוי המושג המופשט דיקטטורה עם דיסטופיות שונות. הנרטיב בדבר חציית הגבול מדמוקרטיה לדיקטטורה הניב מחאה חסרת תקדים, אלא שדמוקרטיה היא מושג פוליסמי, ונרטיב זה – שהתאים רק לחלק ממשמעויות המושג – הבלית את הגירעון הדמוקרטי של המחאה (ושל שיח האזרחות הרפובליקני שבו השתמשה) ביחס למובנים אחרים של דמוקרטיה (ששימשו את הממשלה), וחשף אותה לביקורת. יתרה מזו, ההבניה הבינרית הזאת הדירה מהמחאה קבוצות המתקשות לראות בישראל של היום דמוקרטיה מלאה ושלמה. כך, עבודת המשמעות שתרמה להצלחת המחאה גם חתרה תחתיה בהגבלת הרכבה, קיבוע משמעותה השמרנית, ואף חיזוק מנגנוני ההצדקה של הימין הפופוליסטי.

בחדשים שקדמו לכתיבתו של גיליון זה היינו עדים לניסיון של ממשלת נתניהו להכניס שינויים מרחיקי לכת במבנה המשטרי של מדינת ישראל. הדבר הוביל להתערורות של תנועת המחאה הגדולה בתולדות ישראל, להתערורות הלגיטימציה של השלטון (אותו ממד סמלי של כוח המדינה שבו תלויה נטיית האזרחים, הפקידים והחמושים לציית להוראות נציגיה) ולהיערכות להשבתה, סרבנות ומרי אזרחי. מאות אלפים יצאו לרחובות במשך שבועות ארוכים, נחושים להיאבק בשינויים המשטריים המוצעים (להלן שמ"מים), ונכון לכתיבת שורות אלו הצליחו לבלום אותם, ולו זמנית. המונים (אף שבהיקף ובתכיפות פחותים הרבה יותר) יצאו לרחובות לתמוך בשמ"מים. לעיתים הגיעו העימותים ברחובות לאלומות.

אך מדוע בעצם התנגשו המחנות בעוצמה כה רבה? המבט הסוציולוגי בוחן את ההתרחשות החולפת ורואה מבני עומק; מתבונן בזרם המפגינים ברחובות ורואה זרמי

* פרופ' אורי שורץ, המחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה, אוניברסיטת בר-אילן. המחבר מבקש להודות לרמי קפלן, גיא שני, אמיר פאח'ורי והילה קרן על הערותיהם המחכימות.

עומק, קבוצות חברתיות ויחסי כוח. ההתרחשויות בראשית 2023 מתמסרות בקלות למבט הזה, שבו הקונטינגנטי והשטחי נגלים כביטויים למהותי ולעמוק. קל (ונכון) לראות במתחולל מאבק כוח בין קבוצות מובחנות חברתית, פוליטית ותרבותית, ואף מאבק בין אליטות על הגמוניה. קל גם לראות כיצד ההתנגדות לשמ"מים מפעילה בעיילות מגוון סוגי כוח שאינם בשימוש בשגרה, ובכך חושפת מבני עומק סמויים; וכיצד השמ"מים מבטאים נטייה פופוליסטית רחבה לערער על האוטונומיה של "ספרות ערך" או "שדות" (כמשפט, מדע ואמנות) המושתתים על היגיון פנימי, אידיאלים, מאבקים פנימיים וידע מומחים הייחודיים לשדה ולהכפיפם לפוליטיקה.

סיפורים סוציולוגיים כאלה מתחילים באימוץ ההנחה המובנת מאליה בדבר קיומו של אירוע, שבר בזמן, התרחשות המתבחנת מהרקע שקדם לה (Wagner-Pacifici, 2017), ומסתיימים באיחוי הקרע ובשילובו של האירוע מחדש ברצף הזמן מכוח הדמיון הסוציולוגי: כך האירוע מתברר כהדגמה, ואירועיותו מופחתת לכדי אירוע לכאורה (Pseudo-event; Reed, 2013), ביטוי לתהליכים ולכוחות שהתקיימו לפניו. הסברים סוציולוגיים כאלה מסייעים להבין אילו קבוצות תומכות בשמ"מים ואילו מתנגדות להם; וכיצד האחרונות הצליחו לבולמם למרות נחיתותן המספרית בכנסת. ואולם אין ביכולתם להסביר מדוע השבר התרחש מלכתחילה: מדוע שינויים באופן מינוי שופטים ובהיקף הביקורת השיפוטית על הכנסת והממשלה הפכו לסוגיה כה מסעירה ומקטבת עד שמאות אלפים יוצאים לרחובות להיאבק עליה, משעים את חיי היומיום שלהם ונעדרים מעבודתם כדי להשתתף ב"מי שיבוש".

כל זה אינו מובן מאליו כלל, וגם ההשלכות מרחיקות הלכת של השמ"מים אינן מספיקות כדי להסבירו. ממשלות ובתי נבחרים עוסקים תדיר בקבלת החלטות חשובות ובלתי הפיכות שעולות בחיי אדם, דנות המונים לעוני או פוגעות באיכות חייהם, אבל עיתונאים ופעילים, למרבה תסכולם, נכשלים לרוב בניסיונותיהם להפוך מקרים כאלה לאירועים המפסקים את רצף הזמן, משעים את השגרה וגוררים התגייסות ציבורית נרחבת. לשאלות חוקתיות יש חשיבות רבה, אך הן אינן מעוררות בהכרח רגשות עזים בציבור. בניגוד לשאלות של מלחמה ושלום (ובמידה פחותה – בניגוד לענייני כלכלה, דת ומדינה וטוהר המידות), משפט חוקתי אינו סוגיה שבאופן מסורתי מוציאה ישראלים לרחובות. יוזמות קודמות להחלשת בתי המשפט לא עוררו מחאה נרחבת! גם בימין שאלות חוקתיות לא עוררו להט רב: הקמפיין היחיד שהתמקד במערכת המשפט וביקש לשנותה באופן כמעט זהה לשמ"מים, זה של מפלגת הימין החדש ב-2019, נחל כישלון צורב והותיר את

1 ביוני 2008 אישרה הכנסת ברוב של 52-11 את "חוק סער", שחייב למנות שופטים לבית המשפט העליון ברוב מיוחס, וכך העניק לקואליציה לראשונה זכות וטו על מינוי שופטים. אף ששינה את מאזן הכוחות בין הרשויות וחזק את כוח הממשלה במינוי שופטים, החוק עבר בלי לעורר עניין רב, ועם שני המחנות – תומכיו ומתנגדיו – נמנו חברי קואליציה ואופוזיציה גם יחד. עשור אחר כך החליטה הממשלה לקדם הצעת חוק דומה מאוד לשמ"מים של 2023 ("המהפכה השמרנית" של שרת המשפטים דאו איילת שקד), אך זו עוררה עניין ציבורי מוגבל (אם כי ייתכן שהדבר נבע מכך שלא הובאה להצבעה עקב התנגדות פנים-ממשלתית).

המפלגה מתחת לאחוז החסימה.² כעבור ארבע שנים ניצב מעמדו של בית המשפט העליון בראש סדר היום של רוב הציבור מימין ומשמאל, ומעורר רגשות עזים ומעורבות אזרחית נדירה בהיקפה. מדוע?

כדי להסביר זאת דרושה סוציולוגיה תרבותית הבוחנת את הבניית האירוע כזוה ואת הטענתו במשמעות – עבודה תרבותית שלטענת רובין וגנר פסיפצי מתקיימת מאחורי כל אירוע. במסה זו אנתח את עבודת המשמעות שהפכה מחלוקת פרלמנטרית לאירוע מכונן, שבר ברצף הזמן של הציבור הרחב, ואראה כיצד עבודת משמעות זו תרמה להצלחת המחאה ולעוצמתה חסרת התקדים אך גם חתרה תחתיה בכך שהגבילה את הרכבה, קיבעה את משמעותה השמרנית, ואף חיזקה את מנגנוני ההצדקה של הימין הפופוליסטי באמצעה שיח רפובליקני שאפשר לבקר אותה בטענה כי היא אנטי-דמוקרטית. לשם כך אספר סיפור על קדושה, דמיון דיסטופי, פוליסמיה, גבולות קוגניטיביים וגבולות חברתיים. ניתוח זה מבוסס על עמדה תיאורטית שלפיה פעולה חברתית בכלל ופעולה פוליטית בפרט מעוצבות על ידי האופנים שבהם העולם מיוצג בתודעה, מחולק לקטגוריות ומוטען במשמעות המעוררת רגשות ומניעה לפעולה, אך אופני הייצוג והקלסיפיקציה האלה אינם משקפים תרבות לכידה אלא שאולים מתוך רפרטואר עשיר ורצוף סתירות. כך נותר מקום לעבודת משמעות תרבותית-פוליטית, מהלכי מסגור שעושים שימוש יצירתי במשאבים תרבותיים.

טענתי במקרה זה היא כי השמ"מים כוננו כמשבר ועוררו מחאה נרחבת ואפקטיבית הודות לשלושה מהלכים של עבודת משמעות: מהלך ראשון שקישר את החוקים הקונקרטיים לערך המופשט הקדוש של דמוקרטיה, מהלך שני שהמשיג דמוקרטיה כמצב בינתי (להבדיל מרצף של דמוקרטיות) ואת השמ"מים כחציית הגבול שבין דמוקרטיה לדיקטטורה, ומהלך שלישי שקישר את המושג המופשט דיקטטורה לדיסטופיות קונקרטיות מרובות. כפי שאראה, הבניית השמ"מים כסוף הדמוקרטיה היא שיצרה מחאה חסרת תקדים, אלא שהבניה זו הייתה אפשרית רק ביחס למושג מסוים של דמוקרטיה. משום שמושג הדמוקרטיה טעון משמעויות מגוונות, שחלקן שימשו דווקא להצדקת השמ"מים, הבניה זו הבליטה את הסטייה של המחאה מהמשגות אחרות של דמוקרטיה, חשפה אותה לביקורת ותרמה לביצור מנגנון ההצדקה של הימין הפופוליסטי. כך המאבק הציבורי אורגן כמאבק בין המשגות שונות של דמוקרטיה. הביקורת הוחרפה לנוכח מהלך רביעי בעבודת המשמעות של המוחים: המשגה הרפובליקנית של "העם" כקואליציה של קבוצות תורמות. עבודת משמעות זו הדירה מהמחאה קבוצות שאינן מזדהות כתורמות, וקבוצות שמתקשות לחוות את ישראל שבהווה כדמוקרטיה מלאה.

2 הקמפיין כלל את הסיסמה "שקד תנצח על בג"ץ, בנט ינצח את חמאס", את הסרטון "שלוש בג"ץ, שלום זה"ל", והבטחות ל"מהפכת הריסון המשפטי" שתכלול הגבלת סמכות בג"ץ לפסילת חוקים, ביטול עילות הסבירות והמידתיות, שינוי תפקיד היועמ"ש ושימועים פומביים לשופטי בית המשפט העליון.

הקדוש

הרטוריקה של המחאה מעידה שמאות האלפים שעצרו את חייהם ב"מי השיבוש" לא עשו זאת כדי להפחית את מספר נציגי הקואליציה בהליכי מינוי שופטים, וגם לא בשל עמדתם שפסקת התגברות מחייבת רוב של 70 חברי כנסת לפחות ולא 61. הם עשו זאת בשל המשמעות שבה הוטענו הסעיפים הללו ובשל האופן שבו מוסגרו. בפשטות, הם יצאו לרחובות בשם הדמוקרטיה. מסגור מטעין אירועים במשמעות, וזו מסייעת לגייס תומכים ולהכווין את הפעולה הפוליטית (Benford & Snow, 2000). ואולם מסגור אינו פעולה צינית של יזמים פוליטיים: הוא נועד גם לצריכה עצמית. יוזמי המחאה עצמם הבינו את המתרחש כקץ הדמוקרטיה. תנועות חברתיות עוסקות לעיתים קרובות בתרגום של הקונקרטי לכללי, במסגור מחלוקת שמתרחשת בספרה חברתית מסוימת (כמו המשפט החוקתי) כפגיעה בקוד משותף, בערכים קדושים המצויים בליבה הסמלית של כלל החברה (Alexander, 2006). הצלחת המחאה התבססה אפוא לא רק על כוחות עומק, אלא גם על הישג קונטינגננטי: הצלחתה בשרטוט משוואה בין שינויים חוקתיים קונקרטיים – תיקונים לתתי-סעיפי חוק – ובין המושג המופשט, החמקמק והפוליסמי "דמוקרטיה".

דמוקרטיה איננה סתם מושג. יש לה תפקיד מרכזי בלגיטימציה שלטונית ובהבניית הזהות והערך העצמי של ישראל, המדמיית עצמה כ"דמוקרטיה היחידה במזרח התיכון" ותובעת מתוקף כך סטטוס של מדינה "מערבית" ו"נאורה", "וילה" המובחנת מה"ג'ונגל" הערבי. יתרה מזו, דמוקרטיה היא ערך קדוש, ומסגור השמ"מים כאיום עליה כונן את זמן המאבק כזמן מהפכני, שהוא סוג של זמן קדוש שבו אנשים משעים את היומיום הפרטי עבור הנשגב הקולקטיבי, את ענייני החולין והמחויבויות האישיות למקום העבודה ולמשפחה לטובת המאבק על ענייני הציבור. להשעיית הסדר הפרטי נלוותה השעיית הסדר הציבורי, שהתבטאה בחסימת כבישים ובהשבחות נקודתיות. מרבית המפגינים לא היו פעילים פוליטיים מנוסים, וחלקם יצאו להפגין לראשונה בחייהם, ממש כמו אותם בורגנים "בלתי מזיקים ובינוניים" בתיאורו של דורקהיים (Durkheim, 1995). שהתסיסה החברתית של המהפכה הצרפתית מילאה אותם שגב ופראות שהפכו ל"גיבורים או תלוינים". דורקהיים טען שאנשים עושים זאת כשהם "בוראים להם אלים", עקרונות קדושים. במקרה שלנו הייתה זו הדמוקרטיה.

לצד הדמוקרטיה נאבקו המוחים על מושג מופשט ומקודש אחר: המדינה. לא המדינה כמערך הטרוגני של מוסדות בירוקרטיים, שדה של שדות שמארגנים מאבק ביניהם ובתוכם (Bourdieu, 2014), אלא צידה השני והבלתי נפרד – המדינה כבדיה שמדומיינת כישות לכידה בעלת זהות וערכים מובחנים. המאפיין החזותי הבולט ביותר בהפגנות, רבבות דגלי הלאום, סייע לזהות בין הדמוקרטיה והמחאה ובין המדינה ולגייס המונים להגנתו, והמחיש ויזואלית את הנרטיב שחזר שוב ושוב בתיאורי דוברי המחאה את עצמם כמי ש"מגינים על המדינה", שהיא לדבריהם דמוקרטיה במהותה, מפני שינוי הרסני.

אפילו מנהיגי המחאה לא הונעו על ידי הרפורמות כשלעצמן ופרטיהן המייגעם, אלא על ידי הנרטיב על משמעותן. כך למשל, בריאיון לעיתון הארץ הודתה הפיזיקאית שקמה ברסלר-שוורצמן שלא קראה במלואה את הצעת החוק המבקשת להעניק לקואליציה שליטה בוועדה למינוי שופטים: "נראה לך שיש לי זמן? אני צריכה לקרוא מאמרים

שכותבים הסטודנטים שלי והקולגות שלי ולכתוב את המאמרים שלי", השיבה, והוסיפה כי אין לה ידע רב, אך "מה שיריב לזין מתכנן לנו – דיקטטורה במקום דמוקרטיה – די בסיסי להבין" (מורן, 2023). משפט זה מטשטש ומכחיש את מלאכת התרגום: המשמעות המגולמת בהצעת החוק (דיקטטורה) היא לכאורה טריוויאלית, ברורה לכול.

אלא שהדבר אינו מובן מאליו כלל. כפי שאראה, דמוקרטיה היא מושג חמקמק ומרובה משמעויות: שלושה מחנות שונים בפוליטיקה הישראלית הציגו שלוש תפיסות מובחנות של דמוקרטיה, שאפשרו לכל אחד מהם להציג אחרים כלא דמוקרטיים. גם קו הגבול בין דמוקרטיה לדיקטטורה חמקמק: לפי כל אחת מההגדרות הללו, דמוקרטיה היא אידיאל מופשט שלעולם אינו מושג וגבולותיו אינם ברורים. בכך מושג הדמוקרטיה אינו שונה ממושגים מקודשים אחרים כחירות ושוויון. כדי להצליח לתרגם בין הקונקרטי החילוני למופשט הקדוש, ובין מושגים רציפים למושגים בידיים, נדרשת עבודת משמעות, וחשיבותה מכרעת לתנועות חברתיות בכלל ולמחאת 2023 בפרט.

הריונות, רצפים וקפיצות קוונטיות

סיסמה שחזרה שוב ושוב ברטוריקת המחאה הייתה "אין חצי דמוקרטיה". זו שימשה את הנהגת המחאה כדי לדחות ניסיונות פשרה מצד נשיא המדינה ואחרים, לדרבן את האופוזיציה הפרלמנטרית לדחותם, ולגייס מפגינים לצאת לרחובות למרות ניסיונות התיווך. היא שימשה בהודעות של מטה המחאה ושל תנועת קומי ישראל, בנאומו של אהוד ברק בהפגנת ההמונים בתל אביב ב-25.2 ובהתבטאויות של דמויות בולטות במחאה (גלי בזק עשת, גונן בני-יצחק ואחרים) בתקשורת ההמונים וברשתות החברתיות. כך למשל, בתגובה לריכוך חדי-צדדי של השמ"מים מצד הקואליציה הודיע מטה המחאה: "לא יצאנו לרחובות בשביל חצי או רבע דיקטטורה. בלבנו נשבענו להגן על מגילת העצמאות, על ערכיה הדמוקרטיים של מדינת ישראל ועל עצמאות הרשות השופטת". במופעים רבים לזוהת אמירה זו במטפורת ההיריון: "אין חצי היריון. אין חצי דמוקרטיה", שבו והכריזו המוחים. מטפורות הן נשק סמלי רב עוצמה, שבמקרה זה הופנה נגד ראשי האופוזיציה מחשש שיסכימו לפשרה מרחיקת לכת. מטפורת ההיריון משרטטת את הדמוקרטיה כמצב בינרי: קיימת או נעדרת. היא מילאה תפקיד מכריע בהבנייתה של יוזמת הממשלה כאירוע חציית הקו שבין דמוקרטיה לדיקטטורה.

סוציולוגים מאז דורקהיים טענו שאחד מתפקידיה החשובים של התרבות הוא לסווג ולחלק את הרצפים המורכבים והמבולגנים של הקיום. אביתר זרובבל תיאר בפרוטרוט כיצד התרבות מארגנת את תפיסת העולם באמצעות שרטוט קווי תיחום מנטליים בין קטגוריות (Zerubavel, 1991). אלה יוצרים לדבריו "קפיצות קוונטיות" בין קטגוריות: בחלקם את המרחב הרציף לקטגוריות בדידות (כמו "קטין" ו"בגיר"), הם גורמים לישים שסווגו יחדיו להיראות דומים זה לזה ושונים מאלה שבקטגוריות אחרות יותר מכפי שהם באמת. ברוח דורקהיימיאנית, זרובבל הדגיש כי הקולקטיביות והקביעות של הסיווגים הללו הן תוצר של "סוציאליזציה קוגניטיבית" ל"תרבויות מחשבה" (Zerubavel, 1996, p. 427). כמובן, העולם הקוגניטיבי שלנו כולל גם רצפים והבחנות רכות, אלא שלפי זרובבל, גם הבדלים במידת הנוקשות של גבולות וקטגוריות מבטאים הבדלים בין חברות

ותקופות היסטוריות. בניגוד לכך, במקרה שלפנינו הפיכת הרצף לדיכטומיה איננה שיקוף של תרבות נתונה כי אם הישג פוליטי של תנועה חברתית, שאמנם נסמך על משאבים תרבותיים קיימים (ישראל השתמשה בתפיסה דיכטומית של דמוקרטיה שנים ארוכות כשהציגה עצמה לאזרחיה ולעולם בתור "הדמוקרטיה היחידה במזרח התיכון"), אבל איננו מובן־מאליו תרבותי אלא רק חלק מפרטואר של תפיסות דמוקרטיות. על זמינותה של חלופה מעידים מדדי דמוקרטיה בינלאומיים כמדד הדמוקרטיה של האקונומיסט, מדד Freedom House ומדד V-Dem, המסוברים בתקשורת ההמונים העברית. אלה מציגים את מידת הדמוקרטיה כרצף של ציונים, ומחלקים את הרצף ליותר משתי קטגוריות (עם קטגוריות ביניים כ"דמוקרטיה פגומה", "דמוקרטיה פרלמנטרית" ו"משטר כלאיים"). העבודה התרבותית־פוליטית של חלוקת הרצף היא עבודה גבול, אלא שלא כמו בשימוש השגור במושג, כאן הגבול המשוטט אינו מבחין בין קבוצות חברתיות אלא בין קטגוריות מופשטות כדמוקרטיה ודיקטטורה.

לדמוקרטיה יש שלל מובנים והגדרות, אך בכל הגדרה שנבחר דמוקרטיה היא אופק (או תהליך של התקרבות אליו), חזון אידיאלי ששום מדינה אינה מגשימה במלואו (אך כמעט כל מדינה מודרנית מתיימרת לגלמו ורואה בו נקודת ייחוס ומקור לגיטימציה). הדבר נכון במיוחד בישראל, ששוללת מכרבע מהתושבים החיים תחת שלטונה וריבונותה זכות הצבעה למוסדות השולטים בחייהם ומכפיפה אותם למערכת חוק נפרדת השוללת מהם חירויות בסיסיות; ושגם ביחס לאזרחיה נשמרו בה שרידים מנדטוריים (כהכפפת התקשורת לצנזורה צבאית באמצעות תקנות לשעת חירום) והכפפה לאומית ממוסדת. אולם המחאה הצליחה לקדם המשגה של דמוקרטיה כמושג בינרי בעל גבול ברור. במבט זה, משמעות השם "מים" אינה רק התרחקות מהאידיאל הדמוקרטי, אלא חציית הגבול בין דמוקרטיה לדיקטטורה. הצגתה של יוזמת הממשלה כ"קפיצה קוונטית" אפשרה לגייס המונים למחאה ולערער על הלגיטימיות של הממשלה, אבל גם הגבילה מאוד את היכולת של נרטיב המחאה להדהד בקרב מי שאינם חשים שישראל בדמותה הנוכחית היא דמוקרטיה טהורה שיש להגן עליה מפני נסיגה לדיקטטורה – אזרחי ישראל הערבים־פלסטינים, יוצאי אתיופיה וחלקים מהציבור היהודי־מזרחי, שאינם חווים דמוקרטיה עמוקה ושוויון הזדמנויות ולכן אינם מבקשים בהכרח להגן על הסדר הקיים ולשמרו. כך, שרטוט המצב הבינרי שבו גבול חד מבחין בין דמוקרטיה לדיקטטורה סייע למחאה לגייס תמיכה בקרב ציבורים מסוימים ובה בעת חידד את גבולותיה הסוציו־דמוגרפיים בהופכו למחאה שמרנית, המבקשת לשמר את הסדר הקיים (ועימו את ההיררכיות החברתיות הקיימות) יותר מאשר לערער עליו, ולכן נהנית מתמיכת המוטבים העיקריים של אותו הסדר.

שרשרת שקילות דיסטופית

ב־23 במרץ הדביקו פעילי מחאה שלטים ברחבי הארץ. השלטים, שהוצבו בכניסה לסניפי בנקים, קופות חולים, מרכולים ועוד, ביקשו לתאר את החזון הדיסטופי "ישראל 2024", ישראל אחרי החלשתה של מערכת המשפט, ודימו הנחיות ממשלתיות כ"עגלות נפרדות לבשר וחלב", "רכישת מטבע זר אסורה", "תקרת משיכה ליום 200 ש"ח", "הגשת תלונה על אלימות במשפחה במעמד הגבר – חובה", "הרופא שמנהל את הסניף אושר על ידי

השלטון", "שירות לנשים בשעות 10:00-12:00", "הכניסה מותרת ליהודים בלבד", ו"גברים מלפנים, נשים מאחור".

ארנסטו קלאו ושנטל מוף (2004) תיארו כיצד פעולה פוליטית קאונטר-הגמונית כרוכה ביצירת שקילות בין תביעות שונות של קבוצות שונות, כך שתביעה אחת מייצגת את כולן. הקמפיין שלפנינו היה חלק ממהלך שיחני נרחב של מתנגדי השמ"מים, שביקש (ובמידה רבה הצליח) לשרטט שרשרת שקילויות בין תביעות לכלכלה ליברלית, זכויות נשים, איסור אפליה, חירויות פוליטיות וחופש מדת. אבל במקרה זה, התביעות הנקשרות ביחסי שקילות אינן תביעות לשינוי המצב הקיים אלא התנגדויות להצעות דיסטופיות היפותטיות, שלא הוצעו ושספק רב אם יוצעו. שרשרת השקילות משווה את כולן לתביעה קונקרטית אחת, שבניגוד אליהן היא אינה עתידית והיפותטית אלא ממשית ומיידית: הגנה על עצמאותם וכוחם של בתי המשפט. "ישראל 2024" היה רק אחד משורת מהלכי קמפיין והצהרות שנועדו לקשור את שרשרת השקילות הזאת.

המהלך הראשון ששרטטתי בעבודת המשמעות של המוחים נע מהקונקרטי (השמ"מים) למופשט (מושג הדמוקרטיה), וסייע לתרגם דיונים טכניים על סעיפים לשאלה זהותית וערכים קדושים. המהלך השני נע בכיוון ההפוך, מהמופשט (דיקטטורה) לקונקרטי: קמפיין "ישראל 2024", כרבות מפעולות המחאה, סייע להשיב על השאלה כיצד מדמיינים דיקטטורה. המושג המופשט דיקטטורה הוטען במגוון חששות בניסיון לגייס מגוון קבוצות ועדיין, התביעות האלה שיקפו את הרכבה הסוציו-דמוגרפי של המחאה: הגבלות על משיכת מטבע וסחר במט"ח, למשל, מטרידות קבוצות מבוססות (שקרבן התחולל שיח על הוצאת כספים מישראל מחשש לדיקטטורה). הקמפיין לא תיאר כיצד תאיים דיקטטורה על אנשים בעוני או כיצד היא תשפיע על אזרחים ערבים ויוצאי אתיופיה, שעלולים להיות חשופים להחמרה באלימות המשטרית. דרך נוספת שסייעה לציבור לדמיין דיקטטורה ולחוות כישלון אפשרי של המחאה כהרה אסון הייתה מיצגים כמו "מצעד השפחות", צעדת נשים בתלבושות שגלוקה מדרמת הטלוויזיה סיפורה של שפחה, המציגה דיסטופיה דיקטטורית תיאוקרטית-פטריוארכלית; ומיצג "פלוגות הזעם", שדימה מצעד מיליציה בעלת אסתטיקה פשיסטית וסמלי תנועת כך. השימוש בדיסטופיה מדומיינת אינו חדש בהיסטוריה של תנועות חברתיות (כמו התנועה הסביבתית והמאבק בנשק אטומי), אבל כאן, באופן ייחודי, הוא שימש כלי לקשירת תביעות שונות של קבוצות שונות לשם מאבק על שמכויות בית המשפט העליון ואופני המינוי בו וכדי לבנות גוש של התנגדות לשלטון.

כולם נאבקים על הדמוקרטיה: דמוקרטיה כמסמן צף

מונטסקיה בקפלן

תנועת המחאה טענה שהשמ"מים ("ההפיכה המשטרית", בלשונה) מערערים על הדמוקרטיה, שכן הם מפרקים את האיזונים והבלמים – שומרי הסף, הביקורת השיפוטית והפרדת הרשויות – וכך מרכזים בידי השלטון כוח בלתי מוגבל שיביא לעריצות. היא גם טענה שהחלשת בית המשפט העליון תפגע בזכויות שהן תכניה המהותיים של הדמוקרטיה (ובהם זכויות נשים ולהט"ב), ובחירויות שהן תנאים הכרחיים לשלטון העם (בלי חופש

ההתארגנות והביטוי אין חשיבות לבחירות). במושגים מונטסקייניים אלו של הפרדת רשויות, איזונים ובלמים, אכן מתבקש לראות בשמ"מים פגיעה אנושה בדמוקרטיה. תנועת המחאה אף השתמשה באנלוגיות למדינות כהונגריה, טורקיה ופולין, שבהן פגיעה באוטונומיה של מערכת המשפט הייתה שלב ראשון במהלך נרחב לצמצום החירויות הדמוקרטיות ובעלייתו של שלטון סמכותני. מסר זה התבטא לא רק בניתוחים מלומדים בתקשורת אלא גם בסיסמאות שקראו ההמונים בהפגנות ("יריב לויין, פה זה לא פולין!"), בשלטים שאחזו, בנאומים (כנאומו של אהוד ברק ב־25.2) ובסרטוני תעמולה ברשתות החברתיות.

אלא שדמוקרטיה היא מושג פוליסימי, מרובה משמעויות, ולצד הפרשנות המונטסקיינית שימשו בשיח הציבורי ובדרמה הפוליטית פרשנויות חלופיות ושונות מאוד של דמוקרטיה: זו של הממשלה וזו של הציבור הערבי־פלסטיני. יתר על כן, דמוקרטיה תפקדה במשבר החוקתי כמסמן צף, כזה שמטעין בכוח מוסרי תביעות פוליטיות שנעשות בשמו (ובהן תביעות ללגיטימציה ודה־לגיטימציה), אך מוטען במשמעויות שונות בשיחים שונים המתקיימים במקביל במרחב אחד, מה שמייצר עמימות רדיקלית ביחס למשמעותו. לקלאו טען שדמוקרטיה היא מסמן צף בשל מרכזיותה בשיח, שהופכת אותה למושא מאבק (Laclau, 1989). המשנות שונות אלו של דמוקרטיה מכוננות רפרטואר, ששחקנים מסוימים עשויים להזדהות עם מרכיבים מסוימים בו ולשלוט בהם, ועם זאת להכיר גם את המרכיבים האחרים ולהשתמש בהם בנסיבות מסוימות.

העם אמר את דברו

גם הימין עשה שימוש בדמוקרטיה כערך מקודש ומגייס (עוד לפני המחאה, וביתר שאת אחריה), ונאבק במרחב הציבורי על משמעות מושג הדמוקרטיה. תומכי השמ"מים ("הרפורמה המשפטית", כלשונם) אימצו פרשנות פופוליסטית של מושג הדמוקרטיה, שלפיה דמוקרטיה היא "רצון העם" ו"שוויון", ותיארו דווקא את תנועת המחאה כאנטי־דמוקרטית, כניסיון למנוע את מימוש רצון הרוב. מסרים אלו ניכרו בהפגנות תומכי השמ"מים: לצד שלטי הקמפיין המודפסים "אני אזרח סוג ב'", "די לדיקטטורת בג"ץ" ו"הם גונבים לנו את הבחירות" נראו שלטים מעשה בית כמו "העם אמר את דברו בקלפיי", "הפתק שלי שווה", "גם הבן שלי יכול להיות טייס", "הרוב קובע", "דמוקרטיה=שלטון העם", "64<56 מנדטים", "64", "דמוקרטיה=קלפיי", "עריצות המיעוט" ו"בעד רפורמה משפטית, למען דמוקרטיה אמיתית".

לפי תפיסה פופוליסטית זו, בלב הדמוקרטיה ניצבת קבלת החלטות רובנית – יכולתו של העם להשפיע על מדיניותו. זו מרוסנת ומאוימת על ידי מוסדות שמרכזים בידיהם כוח, כמו מערכת המשפט, התקשורת, קהילות מומחים פרופסיונליים והבירוקרטיה הממשלתית. כאן "דמוקרטיה" אין פירושה הפרדת הרשויות אלא עליונות הכנסת (שלכאורה משקפת את רצון האזרחים, שכן לכל אזרח קול אחד) על זירות אחרות (שדות מאבק שבהם אי־שוויון הוא הנחת יסוד וסוגי הון שונים משמשים בערבויה). רוג'רס ברובייקר (Brubaker, 2017) קבע כי עמדה רובנית זו היא אחד מסמלי ההיכר המובהקים של פופוליזם עכשווי בעולם, וכי היא קשורה במאפיין נוסף שלו: נטייה ל"רה־פוליטיזציה אנטגוניסטית", תגובת נגד לצמצום המרחב הדמוקרטי באמצעות הפיכת שאלות פוליטיות וערכיות לשאלות

מקצועיות שנמסרות להכרעת מומחים ככלכלנים ומשפטנים. לפי הנרטיב שהציגו תומכי הממשלה, בית המשפט העליון משקף בהרכבו ובערכיו קבוצת מיעוט בחברה הישראלית ומאפשר לה לעקוף את הכרעת הבוחר ולמנוע משלטון הימין למשול (ובפרט מונעת ממנו לפעול בלי הגבלה נגד מי שמחוץ לקולקטיב האתנו-לאומי: פלסטינים ו"מסתננים").

ממש כמו טענות המוחים, ביקורת זו נראית מתבקשת כאשר מאמצים את המשגת הדמוקרטיה שעליה היא נסמכת. למעשה, המחקר הביקורתי הצביע זה כבר על הגירעון הדמוקרטי הכרוך בדה-פוליטיזציה של משילה דרך הסמכתה על ידע מומחים, ובפרט בהעתקת מחלוקות ערכיות מהכנסת לבית המשפט, התורם לביצור כוחו של מעמד הביניים הפרופסיונלי היהודי-חילוני-אשכנזי בעל האוריינטציה המערבית (מאוסטר, 2008) ומאפשר לו "לאכוף מאוויים והשקפות פרטיקולריות על האחר" דרך מושג הסבירות (שמיר, 1994). אלא שעבודת המשמעות הפוליטית של מתנגדי השמ"מים חזיקה נרטיב זה הן במסגורו של המאבק כמאבק על הדמוקרטיה, הן באופן שבו המשיגה את העם שבשמו דיברה, כמתואר להלן.

רפובליקניזם בשירות הפופוליזם

תנועת המחאה הציגה עצמה כמייצגת את "העם", "אחדות העם" ו"צבא העם" נגד שלטון רודני. אבל במידה רבה, המחאה לא אורגנה כמחאה של העם (המדומיין מסורתית כקולקטיב המורכב מפרטים ומוחק את הקטגוריות המתווכות שבין הפרטים לשלטון, מהלך שהיה לו תפקיד מכונן בעליית האזרחות, הלאומיות והמדינה המודרנית) אלא כקואליציה של קבוצות מקצועיות, ובפרט קבוצות שכוחן בהונן הסימבולי – הן בשל זיהוין הסמלי עם המדינה והנרטיבים האונטולוגיים שלה (הטייסים כדמויות מופת, "הטובים לטיס", המסמלים בנרטיב הציוני את עליונותה הצבאית של הציונות למרות נחיתותה המספרית; ההייטק כסמל לחדשנות ולקדמה של ה-"high-tech nation"), והן בשל תרומתן הממשית והחיונית לקיום המדינה, לביטחונה ולכלכלתה, תרומה שאותה שבו והדגישו המוחים (למשל בנאומים ובמייצגים שתיארו את ההייטק כ"קטר המשק"). קבוצות אלו כללו מילואימניקים מיחידות מובחרות (ובהם טייסים, יחידת הסייבר ההתקפי, "מערך המבצעים המיוחדים" ומפעילי כטב"מים; כולם חתמו על הצהרות המאיימות כי יפסיקו להשתתף באימוני מילואים), רופאים, יוצאי שב"כ, לוחמי מלחמת יום הכיפורים (שנשאו עימם דגם טנק ודגל ישראל שהתנוסס בסוריה ב-1973), הייטקיסטים, קפיטליסטים ("ראשי המשק"), אקדמאים ועוד.³ ההתארגנות הקבוצתית הדגישה שלכל קבוצה כזאת יש תרומה מובחנת למדינה, וכי תרומתה מעניקה משנה תוקף לתביעותיה.⁴ התארגנות מגורית זו חושפת כיצד

3 התארגנות נוספת ומעט שונה הייתה של הורים שכולים, שטענו כי "לא בשביל המדינה הזו, ששינתה את פניה, שמו יקירינו את נפשם בכפם".

4 ההתארגנות בקבוצות אף אפשרה למוחים לקרוא לסדר חברים סוררים. התארגנות "שייטים לדמוקרטיה", למשל, שכללה לוחמים ומפקדים בשייטת שחלקם שירתו בצבא לצד יואב גלנט, קראה לשר הביטחון גלנט לתבוע פשרה בשם ערכיהם המשותפים כלוחמים – תביעה שלבסוף נענה לה. יוצאי שב"כ הפגינו מול ביתו של השר אבי דיכטר ופנו אליו במגפון בערבית בכינויו בשירות: "אבו נביל, אנחנו חברים מהשב"כ, אתה אריה או עכבר?", ביקשו שיחזור להיות "הגבר שהיית" ואיימו בנידויו: "אתה כבר לא אחד מאיתנו".

שיח האזרחות הרפובליקני (פלד ושפיר, 2005) ניצב בבסיס המחאה.⁵ במונח מסוים זהו מהלך רביעי של עבודת משמעות: ההמשגה של "העם" (מסמן צף נוסף) כקואליציה של קבוצות תורמות.

שיח זה, שלפיו תרומת יתר מקנה זכויות יתר, הזין את הביקורת הימנית-פופוליסטית, שכן הוא אפשר לממשלה ולתומכיה להצביע על הגירעון הדמוקרטי לא רק בבית המשפט (שאותו השם"מים ביקשו לשנות ולהחליש) אלא גם בתנועת המחאה עצמה. ממש כמו נאומו של דודו טופו ב-1981 שנענה בנאום הצח'צ'חים הידוע של מנחם בגין, איומי הטייסיים ואנשי הסייבר להפסיק לשרת במילואים הוצגו כניסיון של קבוצות פרווילגיות לטעון שקולן שווה יותר מזה של מצביעי הימין ולעשות שימוש לא-לגיטימי בחינויותם למדינה כדי להפוך החלטה דמוקרטית. הימין הפופוליסטי הגיב לכך בקמפיין "אני אזרח סוג ב", שטען כי הטייסיים הופכים את מצביעי הימין לאזרחים שקולם שווה פחות, ובעצמות נגד של טכנאים בחיל האוויר, שזיהתה את תומכי השם"מים עם העם בכללותו.⁶ עוד לפני כן הנגיד חבר הכנסת דוד אמסלם מהליכוד את המפגינים עונדי הרולקס במכוניות המרצדס למצביעי הליכוד שעובדים עבורם, אך בהצלחה מוגבלת; היו אלה איומי הטייסיים שסייעו לחזק ולטפח נרטיב זה. קמפיין הימין אימץ מהלך פופוליסטי קלאסי, המשווה בין שלושת מובניו השונים של המסמן "העם" (הפלבאים, קרי המעמדות העממיים, העם כקהילה אתנו-לאומית, וחבר האזרחים. ראו פילק, 2010; Brubaker, 2017) ומבקר את היסוד האריסטוקרטי שבשיח הרפובליקני של השמאל-מרכז הציוני. האיום הקולקטיבי שהציבו קבוצות מוחים בסרבנות נרחבת ביחידות עילית, הגירה נרחבת (בהינתן ההון הקוסמופוליטי שברשותם) והוצאת הון וחברות מישראל – כל אלה הזכירו את האמת הסוציולוגית שלא כל האזרחים שווים. אלא שאמת זו, המובנת מאליה לסוציולוגיות, היא שערורייה כשהיא מונכחת במרחב הציבורי ונמדדת ביחס לאידיאל הדמוקרטי.

ייתכן בהחלט שלהתארגנות המחאה כקואליציית קבוצות שחיוניות לקיום המדינה חומרית (צבאית, כלכלית ומקצועית) ומזוהות איתה סמלית היה תפקיד מכריע בהצלחתה לכפות על הממשלה להקפיא את השם"מים ולפתוח בהידברות; משמעותי במיוחד היה החשש מסרבנות נרחבת, שהביא את שר הביטחון לתבוע שלא להמשיך בחקיקת השם"מים בלא הידברות, בנימוק ש"השסע ההולך ונפער בחברה חודר לצה"ל" ומציב "סכנה ברורה, מיידית ומוחשית לביטחון המדינה". התארגנות זו גם גייסה רבים למחאה, ברותמה את הכוח המגייס של שייכות לקבוצה מקצועית כמקור לסולידריות מכנית (Grusky & Galescu, 2005), שעדיין קיים בקרב פרופסיונלים (אך לא בפרקריאט). ואולם אופן התארגנות זה גם חיזק את הנרטיב של תומכי השם"מים שלפיו המחאה היא ניסיון של קבוצות פרווילגיות לשמר זכויות יתר, הדגיש את המתח בין המשגות שונות של דמוקרטיה, וניכר מהמחאה רבים שמקצועותיהם האזרחיים והצבאיים נמוכי סטטוס ושמודעים היטב לאמת סוציולוגית בדבר הריבוד: הסיכוי להיות טייס, הייטקיסט או רופא משקף מוצא אתני ומעמדי.

5 שיח זה התבטא גם בהצגת כלל המוחים כמשלמי מיסים וכמשרתים בצבא, בניגוד לחרדים החברים בקואליציה.

6 עצומה זו, שתבעה להדיח טייסים שידבקו בסירובם, היא יצור כלאיים: היא עצמה שילבה שפה רפובליקנית, כשטענה שתורמת הטכנאי אינה נופלת מתרומת הטייס.

דמוקרטיה ללא גבולות

לבסוף, בשולי הדרמה, ניצבו דובריו הפוליטיים של הציבור הערבי-פלסטיני. בשעה שהימין היהודי ביטא תפיסות דמוקרטיות פופוליסטיות ואזרחות אתנו-לאומית והמוחים ביטאו תפיסת דמוקרטיה מונטסקיאנית ואזרחות רפובליקנית, הציבור הערבי-פלסטיני (ושותפיו בשמאל הרדיקלי היהודי) הציגו תפיסה ליברלית של דמוקרטיה כשוויון אזרחי, הדוחה את הכיבוש בגדה המערבית ואת משטר העליונות היהודית בתוך ישראל הריבונית ורואה בו מצב לא-דמוקרטי במהותו. עמדה זו נותרה בשולי המחאה: השימוש הנרחב בדגל ישראל (שככל טוטם קדוש הוא מסייע לגייס את הקולקטיב המסומל בו, אך מדיר את מי שמחוץ לו) ובהמנון, באתוס ההקרבה הצבאית ובתפקידים צבאיים כבמקורות ללגיטימציה הקשה על פלסטינים אזרחי ישראל להשתתף במחאה. גם התיאור הבינרי של ישראל כדמוקרטיה למופת שיש להגן עליה מהפיכה לדיקטטורה התקשה להכות גלים בקרבם. מצב זה היה נוח טקטית לראשי המחאה, שביקשו לזהות את תפיסת הדמוקרטיה שלהם עם הציונות ולתאר את המחאה לא כשמאל מול ימין אלא כדמוקרטיה מול דיקטטורה, העם מול השלטון.⁷

בית-המשפט העליון הגן לעיתים על המיעוט הערבי מאפליה אך לא הבטיח לו שוויון מלא, ואמביוולנטיות זו השתקפה בדברי מנהיגי הציבור הערבי. בתקשורת הערבית תואר המשבר לא פעם כמאבק בין קבוצות יהודיות על הגמוניה, שהציבור הערבי אינו צד בו גם אם יושפע מתוצאותיו. בשעה שבל"ד קראה להימנע מהשתתפות במחאות וראתה בהן ניסיון להנציח את משטר העליונות היהודית הלא-דמוקרטי, מנהיג חד"ש-תע"ל חבר הכנסת איימן עודה השתתף בהפגנות מראשיתן וקרא לציבור להשתתף בהן, ובה בעת שב ותבע "דמוקרטיה לכולם": לסיים את האפליה והכיבוש ו"לא להחזיר אליטות ישנות". השמאל הרדיקלי התארגן במסגרת גוש קטן ומובחן בהפגנות ("הגוש נגד הכיבוש"), והפגנות ביישובים ערביים נותרו מעטות וקטנות יחסית. על השפעתה של ההדרה מעיד הממצא שרוב בציבור הערבי צידד בהצטרפות הציבור הערבי להפגנות, אך רק מיעוט קטן הביע נכונות להשתתף בהן בעצמו (מדה אל-כרמל, 2023).

ההדרה וההדרה העצמית של פלסטינים אזרחי ישראל מהמאבק הן החמצה, שכן שותפות במאבק יכלה לתרום לבניית סולידריות יהודית-ערבית: רגשות משותפים כלפי אובייקט שלישי (כמו השמ"מים) הם מכניזם ידוע לכינון סולידריות (Collins, 2004) וסובייקט פוליטי משותף. ואולם הדרה זו עוצבה במידה רבה על ידי עבודת המשמעות של המוחים, ובכללה נרטיב קץ הדמוקרטיה. האזרחים הפלסטינים מתקשים לדמיין את ישראל כדמוקרטיה.⁸ חשוב לשים לב כי אף שעודה קרא להפגין, הוא לא אימץ את ההמשגה הבינרית: הוא הביע חשש מצמצום המרחב הדמוקרטי וקרא להרחבתו, בשפה המתארת את מידת הדמוקרטיה כרצף ולא כמצב בינרי ביחס לגבול ברור. אם כן, העמדה המסויגת של הציבור הפלסטיני בישראל כלפי השתתפות במחאה נבעה לא רק מהדרתם

7 באופן דומה, פגישת התיאום המתוקשרת של האופוזיציה ב-13 במרץ 2023 התקיימה בהרכב חסר של ראשי מפלגות האופוזיציה היהודיות בלבד.

8 על ישראל כדמוקרטיה מדומיינת המבוססת על פער בין גבולות מערך המשילה הקונקרטי ובין הגבול המדומיין של הקהילה המדומיינת ראו גרינברג, 1999.

האקטיבית מהמחנה מצד המוחים, אלא גם מכך שכמי שאינם חווים את ישראל כדמוקרטיה הם התקשו לדמיין את השמ"מים כקפיצה קוונטית: עבור רובם נותרו השמ"מים במובנם החילוני, כלומר סעיפי חוק בעייתיים ומזיקים, אך לא סמלים קונקרטיים לערכים קדושים שמכוננים אירוע, רגע סינגולרי של שבר היסטורי ברצף הזמן.

סיכום

לשמ"מים חשיבות רבה: אם יתקבלו, הם צפויים לשנות את יחסי הכוח בין מוסדות וקבוצות בחברה הישראלית ולהקל על השלטון לפגוע בזכויות אדם ואזרח. ואולם פוטנציאל הנזק כשלעצמו אינו מספיק כדי לחולל משבר או אירוע ולהוציא המונים לרחובות, גם לא מקבוצות שעלולות להיפגע מהשינויים. לשם כך נדרשה עבודה פוליטית-תרבותית. כפי שהראיתי, תנועת המחאה כוננה את "ההפיכה" כאירוע כשהפכה הצעות חוק יבשויות לסמל הנוגד ערכים קדושים ובלתי ניתנים לחלוקה כמו "דמוקרטיה"; דימתה את הדמוקרטיה לקטגוריה בינרית בעלת גבול ברור שייחצה אם יאושרו השמ"מים, ושמעברו השני דיקטטורה; וסייעה לציבור לדמיין דיקטטורה כשיצרה שקילות בין דיסטופיות שונות. אלא שעצם המילה דמוקרטיה היא מושא למאבק, מסמן צף הנושא משמעויות מרובות וסותרות, דווקא משום שכולם מכירים בקדושתה ובכוח המגיים שלה. המאבק ברחובות היה אפוא מאבק בין המשגות מתחרות של מושג הדמוקרטיה, תפיסות מתחרות בדבר הסכנה העיקרית לדמוקרטיה בישראל, והדגשה של שיחי אזרחות שונים (רפובליקני, אתנו-לאומי וליברלי). הצדדים הניצים חלקו תפיסה שראתה בשמ"מים תנועה החוצה גבול בין קטגוריות בינריות, אך ייחסו לגבול הזה משמעויות הפוכות: אלה תיארו את "ההפיכה המשטרית" כמעבר חד מדמוקרטיה לדיקטטורה, ואלה שרטטו את "הרפורמה השיפוטית" כמעבר מעריצות המיעוט לדמוקרטיה אמיתית. כך תרם גם המסגור הממשלתי להבניית השמ"מים כאירוע. התפיסה של דמוקרטיה כרצף נדחקה לשוליים, ויוצגה בעיקר על ידי דוברים ערבים.

המשגות שונות של דמוקרטיה אינן סותרות בהכרח, אך ארגון המחאה כקואליציה רפובליקנית של קבוצות "תורמות" (שאפשר שימוש אפקטיבי במשאבים ובסוגי ההון של המוחים) חידד את המתח ביניהן: המוחים התגייסו להגן על הדמוקרטיה במובנה המונטסקייאני, אבל אופן התארגנותם נתפס בעיני רבים כמהלך לא-דמוקרטי, כשימוש בזכויות יתר לקידום עמדותיהם וכתזכורת להיררכיה הרפובליקנית שבה חלק מהאזרחים שווים וראויים יותר (פלד ושפיר, 2005). ההיררכיה הזאת משכה ביקורת מן הימין, שראה בה סירוב להכיר בלגיטימיות שלטון נציגי הרוב הראויים פחות לכאורה, ומן השמאל – שראה בה סירוב להכיר בכלל האזרחים כשווים. ממש כפי שתומכי המחאה היו משוכנעים שבניגוד להצהרות הממשלה השמ"מים לא נועדו לקידום הדמוקרטיה אלא לשירות אינטרסים פרטיקולריים של ראש הממשלה כנאשם ולחזיק הממשלה בטווח הקצר, כך השימוש בדמיון סוציולוגי ביקורתי בידי תומכי השמ"מים אפשר להם לפרש את עבודת המשמעות ואת אופני הארגון של המוחים לא כמהלך טקטי אינסטרומנטלי לגיוס הציבור להגנה על הדמוקרטיה, אלא כעדות לגבי האינטרסים הסמויים המניעים את פעולתם. תנועת המחאה לא התאמצה להרגיע את החששות שלפיהם היא מבטאת פרויקט

פרטיקולרי שמרני: היא נמנעה מלהציג תביעות כמו משאל עם על הרפורמה, ייצוג הולם לקבוצות שונות בבית המשפט העליון או העמקה והרחבה של הדמוקרטיה; היא גייסה המונים למאבק בדיסטופיות דיקטטוריות, אך לא הציגה חזון דמוקרטי אוטופי. תפיסת הדמוקרטיה הבינרית שאימצה סייעה לגייס את מי שחשים שישאל היא דמוקרטיה, אך ניכרה מהמחאה את מי שאינם חשים כך. המחאה, שהונעה על ידי סנטימנט שמרני – שימור מבנה המוסטר לנוכח איום – הצליחה להפעיל כוח אפקטיבי כשגייסה ביעילות מגוון משאבים תרבותיים, אך המחיר היה כבד: בניגוד למחאת 2011, הרטוריקה והארגון הרפובליקניים של מחאת 2023 לא החלישו את מנגנון הלגיטימציה המרכזי של הימין הפופוליסטי, המזהה בין העם כחבר אזרחים (זה שביסוד הדמוקרטיה במובנה כשלטון העם) ובין "עם ישראל" (הקהילה האתנו־לאומית) ו"עמך ישראל" (המעמדות העממיים; פילק, 2010). תחת זאת הם חיזקו אותו וסייעו להנגיד את הטכנאים לטייסיים ואת השופטים לבוחרים.

עיסוקה של המחאה בשרטוט גבולות קוגנטיביים סייע אפוא לקבע גבולות חברתיים ולשמר את הזיהוי בינם ובין גבולות פוליטיים. מושגי העם והדמוקרטיה שלה חיזקו את הזיהוי של יהודים מהמעמדות העממיים עם הימין והרחיקו את האפשרות לעלייתו של שמאל עממי. עבודת המשמעות של המוחים שירתה היגיון אינסטרומנטלי של גיוס משאבים למאבק, אך היא שירתה גם את האינטרסים הנתפסים של הקבוצות שהשתתפו בה כקבוצות, ומשום כך חיזקה את מנגנוני ההצדקה של הימין ואת השימוש שלו ברטוריקה דמוקרטית פופוליסטית. בחירות שמרניות אלו, גם אם חלק מתוצאותיהן לא היו שמרניות כלל,⁹ מסבירות את הצלחת המחאה וחולשותיה, את התמיכה שזכתה בה וגם את גבולותיה של תמיכה זו.

מקורות

- גרינברג, לב. (1999). דמוקרטיה מדומיינת בישראל: רקע תיאורטי ופרספקטיבה היסטורית. סוציולוגיה ישראלית, (1), 209-240.
- לקלאו, ארנסטו ושנטל מוף. (2004). הגמוניה ואסטרטגיה סוציאליסטית (בתרגום עידית שורר). רסלינג.
- מאוטנר, מנחם. (2008). משפט ותרבות בפתח המאה העשרים ואחת. עם עובד.
- מדה אל-כרמל. (2023, מרץ). עמדות החברה הערבית כלפי המחאה נגד "המהפכה המשפטית" (נייר עמדה 12).
- מורן, מירב. (2023, 15 במרץ). איך הפכה הפיזיקאית שקמה ברסלר־שוורצמן לפנים של המחאה נגד ההפיכה. הארץ.
- פילק, דני. (2010). אנחנו העם (אתם לא!): פופוליזם מכיל ופופוליזם מדיר בישראל. עיונים בתקומת ישראל, 20, 28-48.

9 למשל, האיום בסרבנות מצד המזוהים ביותר עם גבורה צבאית עשוי להחליש את הטאבו על סרבנות מצפון משמאל. השיח הרפובליקני גם עודד ביקורת מפתיעה על המיליטריזם מימין, הניכרת בדברי השרה גלית דיסטל־אטבריאן: "לא מעניין אותי מה [הטייסיים] עשו למען המדינה, גם סייעות של גנות עושות לא מעט למען המדינה".

פלד, יואב, וגרשון שפיר. (2005). מיהו ישראלי: הדינמיקה של אזרחות מורכבת (בתרגום מיכל אלפון). אוניברסיטת תל אביב.
שמיר, רונן. (1994). הפוליטיקה של הסבירות: שיקול-דעת ככוח שיפוטי. תיאוריה וביקורת, 5, 7-23.

Alexander, Jeffrey C. (2006). *The civil sphere*. Oxford University Press.

Benford, Robert D., & David A. Snow. (2000). Framing processes and social movements: An overview and assessment. *Annual Review of Sociology*, 26, 611–639.

Bourdieu, Pierre. (2014). *On the State: Lectures at the Collège de France, 1989–1992* (trans. David Fernbach). Polity Press.

Brubaker, Rogers. (2017). Why populism? *Theory & Society*, 46(5), 357–385.

Collins, Randall. (2004). *Interactional ritual chains*. Princeton University Press.

Durkheim, Emile. (1995). *The elementary forms of religious life* (trans. Karen E. Fields). Free Press.

Grusky, David, with Gabriela Galescu. (2005). Foundations of a neo-Durkheimian class analysis. In Erik Olin Wright (Ed.), *Approaches to class analysis* (pp.51–81). Cambridge University Press.

Laclau, Ernesto. (1989). Politics and the limits of modernity. *Social Text*, 21, 63–82.

Reed, Isaac Ariail. (2013). Power: Relational, discursive, and performative dimension. *Sociological Theory*, 31(3), 193–218.

Wagner-Pacifici, Robin. (2017). *What is an event?* University of Chicago Press.

Zerubavel, Eviatar. (1991). *The fine line: Making distinctions in everyday life*. Free Press.

Zerubavel, Eviatar. (1996). Lumping and splitting: Notes on social classification. *Sociological Forum*, 11(3), 421–433.